

O'ZBEK XALQ MILLIY O'YINLARI – QADRIYATLAR TIMSOLI*Mansurov Sherzod Shuxratovich**“Sport faoliyati” kafedrası o'qituvchisi. Buxoro davlat universiteti*

Annotasiya. Maqolada mustaqillik yillarida xalq milliy o'yinlari shuningdek, ular qatorida ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan qator harakatli o'yinlar va sportga xos o'yinlar milliy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan ilmiy meroslar to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, o'yin, o'quvchi, xalq, milliy, qadriyat, meros, ijtimoiy, jismoniy.

Аннотация. В статье в качестве научного наследия рассматриваются национальные игры народа в годы независимости, а также ряд подвижных игр, доставшихся в наследство от предков, и спортивно-специфических игр, связанных с национальными ценностями.

Ключевые слова: Независимость, игра, учащийся, народ, национальное, ценность, наследие, социальное, физическое.

Annotation. In the article, the national games of the people in the years of independence, as well as a number of action games inherited from ancestors and sports-specific games, related to the national values, are considered as scientific heritages.

Keywords: Independence, play, student, people, national, value, heritage, social, physical

Xalq milliy o'yinlari milliy kadriyatlar tarkibidagi xalqning eng sevimli ommaviy ma'naviy tadbirlaridan biridir. “Navro'z”, hayit, to'ylar va turli xil an'anaviy marosimlar, udumlar qadimdan kurashsiz, ko'pkarisiz (uloq), poygasiz va boshqa ko'p milliy o'yinlarisiz o'tmagan. Bunday tadbirlar xalq og'zaki ijodining barcha turlarida, dostonlarda ifoda etilgan. Ular ulug' allomalar Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Mirzo Bobur va undan keyingi o'tgan adiblar, shoirlarning asarlarida qiziqarli hamda to'la bayon etilgan.

Yaqin o'tmishda va ayniqsa, mustaqillik yillari davrida xalq milliy o'yinlarini o'rganish va ularni qayta tiklash bilan o'quvchi yoshlarning ma'naviy hamda jismoniy kamolotlarini tarbiyalashda ulardan maqsadli foydalanish amalga oshirildi. Bu yilda madaniyat va san'at arboblari, taniqli olimlar M.Murodov, U.Qoraboyev, T.S.Usmonxo'jayev, A.Q.Atoev, J.Toshpo'latov, R.Q.Qudratov, F.N.Nasriddinov kabilarning xizmatlari g'oyat katta bo'ldi.

Xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlarga ega bo'lib, ularning tarkibida raqslar, laparlar, aytishuvlar, askiyalar va juda ko'p janrlardagi san'at ancha ustun turadi. Shuningdek, ular qatorida ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan qator harakatli o'yinlar va sportga xos o'yinlar ham juda ko'p. Ularni qo'yidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin, ya'ni:

1. Kurashchilar (Buxoroga, Farg'onaga, Xorazmga va h.k.).
2. Ot o'yinlari (ko'pkari-uloq, poyga (yayov), qiz quvmoq, otdan ag'darish, chovg'on va h.k.).
3. Dorboz (dor ustidagi mashqlar, hazil va aytishuvlar).
4. Tosh (gir) ko'tarish.
5. Arqon tortishish.
6. Bilak kuchini sinash.
7. Harakatli o'yinlar (quloq cho'zma, eshak mindi, yelkada kurash, xo'rozlar jangi, chillik, poda to'p va h.k.).

Bunday o'yinlarning deyarli barchasi hozirgi davrdagi ommaviy bayramlar,

musobaqalar va to'ylarda keng qo'llanmoqda. Ularning mazmunlari xalqqa ma'lum. Shuningdek, ular ko'plab o'quv-uslubiy qo'llanmalar, monografiyalar ilmiy ommabop risolalarga ham kiritilgan.

Ba'zi bir tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan harakatli o'yinlar umumta'lim maktablarning "Jismoniy tarbiya" dasturiga ham kiritilib, ular o'quvchi yoshlar orasida ommalashmoqda. Qolaversa, T.S.Usmonxo'jayev, F.Xo'jayev va boshqa bir qator mualliflar tomonidan "Harakatli o'yinlar" (1963-1981) 1001 o'yin (1991) kabi to'plamlar yaratilgan.

Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo, Jizzax, Namangan, Sirdaryo, Toshkent va boshqa viloyatlarning tog'li hududlari va yangi o'zlashtirilgan joylarida bo'layotgana katta to'ylarda kurash, ko'pkari-uloq, poyga va turli xil harakatli o'yinlar doimiy ravishda qo'llanilmoqda. Bu o'yinlar to'ylarga fayz, baraka kiritish bilan birgalikda tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'lmoqda, ayniqsa o'quvchi yoshlarning milliy o'yinlar, zamonaviy sport turiga qaziqishini tobora oshirmoqda.

Boshda ta'kidlanganidek xalq milliy o'yinlarini o'rganish va amalda qo'llash borasida katta tadbirlar amalga oshirildi. U.Qoraboyev tashabbusi bilan 1991 yil 25 aprelda Farish tumanida (Jizzax viloyati) ilk bor xalq milliy o'yinlari Respublika musobaqasi tashkil etildi. Bunda Respublika Davlat sport qo'mitasi, Jizzax viloyati hokimligi, Jizzax DPI jamoasi katta faoliyat ko'rsatib, moddiy, moliyaviy va tashkiliy tadbirlarni amalga oshirdi. Bunday o'yinlar har yili aprel, may oylarida yana Forishda takrorlandi. 1994-1996 yillarda o'tkazilgan bu o'yinlar "Xalq milliy o'yinlari Respublika olimpiadasi" nomi bilan yuritildi.

1996 yil may oyida. Forish tumani markazi Yangiqishloq yaqinidagi Qizilqir sayilgohida Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan II respublika xalq o'yinlari olimpiadasi katta muvaffaqiyat bilan o'tkazildi. Unda 11 jamoa 9 tur hamda umumiy hisobda g'oliblikni qo'lga kiritish uchun maydonga tushdi. Musobaqani minglab jizzaxliklar qatori mamlakatimizning boshqa viloyatlaridan kelgan, shuningdek, AQSh, Norvegiya, Qozig'istondan tashrif buyurgan mehmonlar ham kuzatishdi. Olimpiadaning tantanali ochilish marosimida qatnashchilarni O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi raisining birinchi o'rinbosari Shavkat To'laganov, Jizzax viloyat hokimi o'rinbosari Shirin Chilg'ashev, Forish tumani hokimi Bostanqul Saidqulov tabrikladi. So'ngra Vatanimiz madhiyasi yangrab musobaqa bayrog'i ko'tarildi.

Tantanali ochilish marosimida jamoalar maydondan saf-saf bo'lib jamoalar o'tadi.

O'yin dasturida 1991-1994 yildagi turlar o'z o'rnini egalladi.

Respublika olimpiadasida peshqadam jamoalar oxirgi tur oldidan quyidagicha ochko to'plashgan: Jizzax-157, Surxandaryo-103, Qashqadaryo-87, Samarqand-80, Farg'ona-68 ochko. Ko'rinib turibdiki, sovrindor jamoalar muddatidan ilgari ma'lum edi.

Jizzax sharafini himoya qilgan Forish jamoasi viloyat birinchiligidagi chavandoz turida 9-o'rindan joy olgan edi. Respublika olimpiadasida esa hiech bir qiyinchiliksiz g'olib bo'ldi. Forishliklar bir tayoq o'yinida viloyatda 5-o'rin bilan kifoyalanishgan edi. Respublika olimpiadasida ular barcha raqiblarini yirik hisobda mag'lub etdi. Final uchrashuvida ular samarqandliklarni eng yirik hisobda (7:0) mag'lubiyatga uchratishdi.

Musobaqa davomida turlar bo'yicha 1-3 o'rinlarni egallagan jamoalarga O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi diplomlari va chiroyli ishlangan oltin, kumush, bronza medallari tantanali suratda topshirib borildi. Olimpiada so'nggida sovrindor jamoalarning har bir a'zosiga qo'mitamizning qimmatbaho sovg'alari topshirildi.

Respublika hukumatining roziligiga va sport tashkilotlarining taklifi bilan alpomish o'yinlari olimpiadasini har ikki yilda o'tkazishga kelishildi.

“Alpomish” dostonining yaratilishiga 1000 yil to‘lishini nishonlashga bag‘ishlab Termizda “Alpomish vatani” xalq milliy o‘yinlari, “Alpomish o‘yinlari Respublika Festivali” o‘tkazildi. 2000 yildagi o‘yinlar. Farg‘ona shahrida tashkil etildi. Uchinchi Festival esa Guliston shahrida 2002 yil iyul oyida o‘tkazildi.

Xalq milliy o‘yinlari Respublika musobaqalari (1991-1996), va “Alpomish” o‘yinlari Respublika festivallari (1998) dasturlarida kurash, otda poyga, ko‘pkari (uloq), “Bo‘ron”, Arqon tortishish, bilak kuchini sinash, “Mindi”, qirq tosh (qizlar o‘yini) va boshqa harakatli o‘yinlar bor edi. O‘yinlar va festivallarning ochilishi va yakunlarida mahalliy havaskor san‘atkorlar, Respublikaning taniqli san‘atkorlari, shoirlar, madaniyat arboblari, turli sohadagi adiblar ishtirok etib, u katta bayram tariqasida o‘tkazildi. Bu tadbirlar teleradio kompaniyasi va “O‘zbektelefilm” ijodkorlari tomonidan maxsus video va kinofilmlar qilib yaratildi. 1998 yil (Termiz) va 2000 yil (Farg‘ona)da o‘tkazilgan festivallar televideniya orqali olib ko‘rsatildi. Video tasvirga yozib olib, bir necha bor takror namoyish etildi. Bunday umumxalq milliy bayramlar va o‘yinlar milliy qadriyatimizning naqadar boy, mazmunli va tarbiyaviy jihatdan yuksak darajadagi mohiyatini namoyish etish bilan manzur bo‘lib qoldi.

Milliy qadriyatlarni qayta tiklash yo‘lida Respublika Prezidentining «Ma‘naviyat va ma‘rifiyat» jamoatchilik markazini tuzishga qaratilgan farmoni (1993 yil) va Respublika hukumatini bu sohadagi maxsus qarorlari (1993-1995) asosida “Ayollar yili” (1999 yil), “Sog‘lom avlod yili” (2000 yil), “Onalar va bolalar yili”, “Qariyalarni qadrlash yili” (2002 yil) kabi muhim tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ma‘lumki, ijtimoiy turmush va madaniy hayotimizda ayollarning o‘rni beqiyos katta ahamiyat kasb etmoqda. Qadimgi ajdodlar madaniyatini eslash, o‘tgan ulug‘ zodlar ruhini shod etish maqsadida 1999 yil Jizzaxda Ayollar yiliga bag‘ishlab “To‘maris o‘yinlari Respublika festivali” tashkil etildi. Bu tadbir ham o‘ta ko‘tarinkilik ruhida o‘tkazilib bayramona tus oldi. Respublikaning barcha viloyatlaridan xotin-qizlar jamoalari yig‘ilib, gimnastika, yengil atletika, sport o‘yinlari, suzish va boshqa sport turlari bo‘yicha masobaqalar o‘tkazishdi. Bunday festival yana 2001 yil Shahrisabzda (Qashqadaryo viloyati) tashkil etildi.

Ta‘kidlash lozimki, xalq milliy o‘yinlari (Jizzax, Termiz, 1992 yil), “Alpomish o‘yinlari” Respublika festivallari (1998, 2000, 2002), “To‘maris o‘yinlari Respublika festivallari” (1999, 2001, 2003)ga bag‘ishlanib Respublika ilmiy-amaliy anjumanlari ham o‘tkazildi. Ularda xalq milliy o‘yinlarining mazmunlari yoritildi. Shuningdek, milliy qadriyatlar mazmunida xalq milliy o‘yinlarining o‘rni, ularning tarbiyaviy ahamiyatlariga qaratilgan juda ko‘p ma‘ruzalar jamlandi. Ularning qisqacha mazmunlari anjumanning ilmiy to‘plamlariga kiritildi.

Shunga qaramasdan ko‘pkari-uloq, otda poyga va boshqa o‘yinlarni yoshlarga o‘rgatish masalalari ancha orqada qolmoqda. Qishloq yoshlari o‘rtasida ot sporti klublari tashkil etilib, kichik yoshdan boshlab ot o‘yinlariga o‘rgatish yo‘lga qo‘yilsa, chaqiriq yoshidagi yigitlarga esa otda bajariladigan harbiy-jismoniy mashqlar o‘rgatilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. E‘tirof etish kerakki, 2000 yilda ishlab chiqilgan ikki qismli “Alpomish” kino-filmi (rejissyor Usmon Azimov) milliy qadriyatlar mazmunini to‘la ifodalab bergan. “Alpomish” va «Barchinoy»ning kurash, otda poyga, merganlikdagi amaliy faoliyatlarini yaxshi tasvirlagan. Bundan yoshlar yaxshi xulosa qilishlari lozim.

Turli xil sakrashlar, yugurishlar va bajarish qiyin bo‘lgan gimnastika mashqlari o‘rniga qizlarga milliy harakatli o‘yinlarni darslarda o‘rgatib borilsa, ularning jismoniy kamolotini o‘stirishda muhim tadbirlardan biri bo‘lish mumkin.

Shuningdek, oila va bolalar bog‘chalarida sevimli harakatli o‘yinlar va mashg‘ulotlar tarkibida milliy harakatli o‘yinlardan foydalanishni yo‘lga qo‘yilsa yaxshi bo‘ladi.

Xulosa shundaki, xalq milliy o‘yinlari inson kamoloti va yoshlar tarbiyasida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababdan o‘quvchi yoshlarga xalq milliy

o‘yinlarining ijtimoiy-tarbiyaviy jihatlarini chuqurroq singdirish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A.A., Xonkeldiyev Sh.H., jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati, darslik, Farg‘ona, 2001.
2. Abdumalikov R., Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari, monog., T., O‘zDJTI nashr, 1994, 162 bet.
3. Abdumalikov R., Qudratov R.Q., Yarashev K.D., Ko‘pkari, ilmiy-ommabop kitob, T., O‘zDJTI nashr, 1997, 117 bet.
4. Abdumalikov R., Xoldorov T.X., turizm, o‘quv qo‘llanma, T., O‘qituvchi, 1988.
5. Abdumalikov R., Eshnazarov J.E., Ajdodlar jismoniy madaniyat tarixini o‘rganish masalalari, o‘quv qo‘llanma, T., Matbuot, 1993.
6. Akramov A.K., O‘zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi, o‘quv qo‘llanma, T., O‘zDJTI nashr, 1997.
7. Alpomish dostoni 1-2 qismlar, T., «O‘zbekiston», 1992-1993.
8. Axmedov B.A., Amir Temur, tarixiy roman, T., 1995.